

UN SISTEM JURIDIC-ADMINISTRATIV DE ORIGINE VECHIE GERMANICĂ REFLECTAT ÎNTR-O FAMILIE LEXICALĂ ROMÂNEASCĂ (BAN, BĂNAT, BĂNI, BĂNUI, BÂNTUI)

DE

ADRIAN PORUCIUC*

Abstract

One can rarely find a series of cognates as significant – for both the post-ancient history of Southeast-Central Europe and for the Old Germanic domain – as the Romanian lexical family that includes ban¹ ‘feudal title of nobility’ and ban² ‘coin, money’. It is rather surprising that no one has decisively propounded Old Germanic origins for those Romanian words as well as for their obvious relatives in neighbouring languages. Such a situation is most probably due to the fact that some earlier (Avar-Turkic-Hungarian) etymological explanations regarding the ban family came to be considered as definitive solutions, so they became a kind of “etymological axioms” transmitted from author to author up until the present day. The main point of this study is to demonstrate that the Romanian lexical family represented by terms such as ban, bănat, băni, bănui and bântui (plus many significant derivatives) are far from being just borrowings from the languages of today’s neighbours of the Romanians. In their earliest recorded meanings, the Romanian words under discussion show surprising unity, since they all reflect a proto-feudal juridical-administrative system that can be clarified only by reference to the original semantic sphere of Germanic words such as German Bann, Swedish bann or English ban. The general conclusion of this study (divided into two parts, to be published in two consecutive issues of Arheologia Moldovei) is that Romanian, as continuant of the Vulgar Latin spoken in Southeast Europe, preserved a lexical family based on Old Germanic loans with meanings that look even more archaic than the ones of the ban family (of Frankish origin) which survived in the French language.

Keywords: *outdated etymologies, proto-feudal structures, Southeast Europe, Germanic lore, Old Germanic bann, West and East Romance.*

Familia lexicală care are la bază termenul *ban*, de găsit în română și în limbi ale unor țări vecine, are o importanță deosebită nu doar pentru istoria limbilor sud-est europene, ci și pentru cea a limbilor romanice și cea a limbilor germanice¹. Este destul de surprinzător că, până în prezent, nu a fost discutată în amănunt probabilitatea unei origini vechi germanice² pentru titlul feudal *ban*, atestat în Europa sud-estică. Situația este explicabilă prin faptul că anumite soluții etimologice propuse în trecut pentru *ban* s-au impus cumva ca definitive și au ajuns să se înscrie printre „axiomele etimologice” transmise de la un autor la altul, fără investigații suplimentare. De fapt, asemenea etimologii nu fac decât să perpetueze aparente verigi lipsă și să producă inducere în eroare, care ar fi putut fi evitate prin abordări mai atente ale unui material lexical de altfel destul de bine atestat.

---

* Institutul de Arheologie, Filiala Iași a Academiei Române; aporuciuc@yahoo.com.

¹ Am abordat cele mai semnificative implicații lingvistice și istorice ale familiei lexicale *ban* mai întâi într-un articol publicat în engleză (PORUCIUC 2008) în revista *The Mankind Quarterly*.

² Și aici am aplicat eticheta „veche germanică” (v.gmc.) unor idiomuri vorbite în perioada cuprinsă între pătrunderea populațiilor germanice de tip bastarno-suebic spre Dunărea de Jos (sec. III-II a.Chr.) și dispariția, prin asimilare, a ultimelor nuclee de identitate gotică, gepidă și longobardă din zona central-sud-est europeană (sec. VII-VIII p.Chr., și chiar mai târziu).

DATE ȘI OPINII PRIVITOARE LA TERMENUL ROM. *BAN*

Cele mai importante date cu privire la rom. *ban*¹ ‘rang feudal de guvernator sau de mare dregător’ și la rom. *ban*² ‘monedă, unitate monetară’ sunt de găsit în *Micul dicționar academic*³, în *Dicționarul etimologic al limbii române*⁴, în dicționarul Ciorănescu⁵ și într-un volum de Gabriella Schubert⁶, autoare preocupată de împrumuturile din maghiară în limbile Europei central-sud-estice (vezi amănunte mai jos).

Autorii MDA-I l-au prezentat, cu prudență, pe rom. *ban*¹ ca pe un cuvânt cu „etimologie nesigură”, doar comparându-l cu termeni similari din două limbi vecine, maghiara și sârba („cf. mg *bán*, srb *ban*”). Alți autori indică însă împrumut propriu-zis din limbile respective în română. De exemplu, Ivănescu a considera mai întâi că rom. *ban*¹ reprezintă „un element sârbo-croat pătruns la toți dacoromânii” apoi, la aceeași pagină, că termenul în discuție „a pătruns în limbă atunci când s-a creat Banatul de Severin de către unguri și are o dublă origine: ungurească și sârbească”⁷. Tiktin⁸ și, mai recent, Rosetti⁹ au indicat doar origine maghiară pentru *ban*, ca denumire de înalt dregător.

Cel mai recent dicționar etimologic al limbii române, DELR¹⁰, dă mai întâi *ban*¹ ‘monedă’ (atestat în 1413), marcat prin formula „et. nec.”, însă și cu menționarea mai multor etimologii propuse de înaintași, inclusiv cea a lui Ciorănescu și cea din *Dicționarul Academiei* 1913 (unde era indicată și o probabilă legătură cu arom. *a băna* ‘a trăi’, de care va mai fi vorba în a doua parte a acestui studiu). În același articol din DELR-I este menționată și o idee (exprimată demult, atât de Laurian și Massim, cât și de Hasdeu) a unei posibile legături între *ban*¹ și *ban*². În ce privește articolul despre *ban*² ‘titlu nobiliar’ (cu o primă atestare din 1298), la partea etimologică DELR-I indică mai întâi o origine în „magh. *bán*”¹¹, după care sunt menționate alte posibile origini (proapse de înaintași), de la „sb. *ban*” la „cuman. *ban*” și la „germ. *Ban*” (cel propus de Scriban, fiind desigur vorba de germ. *Bann*, care va fi discutat mai jos). Tot acolo, ca aparținători de familia lexicală a lui *ban*², sunt menționați termeni cu atestări vechi, precum *banat* (1386), *băneasă* (1496) și *bănie* (1454-1456).

În articolul privitor la *ban* „conte, titlu nobiliar” din dicționarul Ciorănescu este luat în considerație faptul că termenul sud-est european *ban*, latinizat ca *banus*, a fost atestat ca „un nume dat conților care administrau zonele de sud ale regatului Ungariei”¹², zone desemnate prin derivatul *banatus* în documente redactate în latina medievală. Ulterior, după cum observă Ciorănescu, de pe la mijlocul secolului XIV domnia Țării Românești au adăugat la titlul de *domn* și pe cel de *ban* (de Severin, Mehedinți, Oltenia sau Craiova)¹³. Iar

³ MDA-I 2001, s.v. *ban*.

⁴ DELR-I, 2012, s.v. *ban*².

⁵ CIORĂNESCU 2001, s.v. *ban*.

⁶ SCHUBERT 1982: 252-257.

⁷ IVĂNESCU 1980: 423.

⁸ TIKTIN 1903, s.v. *ban*².

⁹ ROSETTI 1986: 384.

¹⁰ DELR-I, 2012, s.v. *ban*².

¹¹ Chiar dacă DELR-I nu exprimă nicio îndoială cu privire la valabilitatea originii maghiare a rom. *ban*² ‘titlu nobiliar’, și nici nu indică vreo posibilă legătură dintre acesta și cuvinte românești, date în articole separate, precum *bănat*, *bănu* și *bântui* (toate considerate a fi de origine maghiară), dicționarul în discuție se dovedește, în plan general, a fi un util instrument de lucru, prin indicarea părților etimologice ale înaintașilor, prin menționarea anilor primelor atestări, precum și prin atașarea familiilor lexicale la sfârșitul multor articole.

¹² CIORĂNESCU 2001, s.v. *ban*.

¹³ Într-un document muntenesc, redactat în slavona bisericească în anul 1486 și publicat de Hasdeu (în *Cuvente den bătrîni*), se face referire la doi bani de Craiova coexistenți, anume *župan Dimitru* și *župan Djatko*; o situație similară, cu un tandem de bani la Craiova, apare și într-un document emis mai târziu, în 1602 – cf. HASDEU 1983: 160, respectiv 161. Ar putea fi o simplă coincidență, dar trebuie măcar menționată paralela între dubla bănie craioveană evidențiată de Hasdeu și existența „dublei regalități” (*Doppelkönigtum*), atestată la germanici precum longobarzii, suebii, frizonii și vandalii – cf. CASTRITIUS 2008: 79-80. La origini a fost desigur vorba de căpeteniei concomitente, care aveau funcții distincte; într-o fază ulterioară (ca la vândalii instalați în Africa) acele funcții au fost cumulate de câte o singură persoană. Așa se va fi întâmplat de fapt și la noi, dacă luăm în considerație cumulusul reflectat în formula *domn* și *voievod*, formulă care alătură un termen moștenit din latină (*dominus*) și unul preluat din slavonă, unde

cu începere din secolul XV, titlul în discuție a fost acordat de domnitor celui mai de seamă boier de la curte. Tot Ciorănescu menționează, în același articol, că numele de provincie *Banat* se bazează pe apelativul *banat* (cf. *banatus* menționat mai sus).

Din punct de vedere etimologic, în articolul în discuție Ciorănescu s-a raliat la o opinie dominantă la mijlocul secolului trecut, anume cea potrivit căreia *ban* „pare a fi cuvânt mongol, probabil avar” (cu trimitere la „mongol. *bajan* ‘bogat, avut’, grecizat ca *βοεάβο* în greaca bizantină); maghiarii „par a fi moștenit titlul și instituția” (de la cine?), iar apoi, „prin intermediul lor”, magh. *bán* ar fi ajuns în română și în mai multe limbi slave (sârbă, croată, slovenă, cehă, poloneză). Deși viziunea etimologică a lui Ciorănescu nu arată adaosuri importante la cele tradiționale¹⁴, ar fi de menționat aici că, cel puțin cu privire la rom. *ban* ‘monedă’, el s-a apropiat de adevăr (după cum voi arăta în partea a doua a acestui studiu).

Referitor la presupusa origine maghiară a termenilor sud-est europeni din familia *ban*, numeroase detalii sunt de găsit în volumul publicat în 1982 de Gabriella Schubert¹⁵. Ca și Ciorănescu și alții, Gabriella Schubert afirmă mai întâi că atât la sud-slavi, cât și la români termenul *ban* a apărut ca împrumut din maghiară¹⁶. Însă chiar materialul lexical ilustrativ interpretat de autoarea respectivă îi contrazice opinia. În volumul menționat, Schubert îl prezintă mai întâi pe magh. *bán* ca provenit din termenul „vechi croat” *bān* ‘stăpân’¹⁷, cu o primă atestare din anul 1063 (într-un document al regelui croat Krešimir). Într-un alt pasaj, Schubert ia în considerație posibilitatea ca rangul desemnat în latina medievală ca *banus* să fi existat în croată înainte de venirea ungarilor¹⁸. Însă tot acolo autoarea re-affirmă că la sud-slavi și la români termenul în discuție, ca titlu de mare dregător, a venit de la unguri. Presupunerea respectivă ar putea fi valabilă pentru unele zone, dar ea nu explică răspândirea și „productivitatea” termenului *ban* în întreaga Europă sud-estică, și nici nu stabilește vârsta acelui termen și a familiei sale în aria respectivă.

Strict etimologic vorbind, Schubert¹⁹ adoptă o teorie mai veche, foarte puțin credibilă, anume cea potrivit căreia „vechiul croat” *bān* ar veni de la *Baian*, numele unui khagan²⁰ al avarilor din a doua jumătate a sec. VI. La aceeași pagină, autoarea în discuție prezintă concis următoarea evoluție: avar. *Baian* > croat. *bān* > magh. *bán*²¹. Iar cu privire la cel din urmă ea consideră, la altă pagină, că „acesta s-a răspândit apoi în Balcani ca titlu al unui reprezentant al puterii regale sau ca denumire a unei poziții oficiale”²². Schubert nu explică însă

---

voevoda probabil a reprezentat o calchiere după un compus vechi germanic – vezi mai jos aliniatul referitor la germ. Herzog și la corespondenții săi din alte limbi germanice.

¹⁴ Printre altele, în articolul *ban*, Ciorănescu s-a opus ideii unei legături între *ban*¹ și *ban*² (legătură cu totul credibilă, de fapt, așa cum au considerat-o Hasdeu și Tiktin, ambii citați de Ciorănescu, în același articol).

¹⁵ Înaintea apariției volumului SCHUBERT 1982, foarte des citat a fost volumul TAMÁS 1967, în care sunt de găsit multe interpretări etimologice neplauzibile pentru cuvinte românești prezentate ca împrumuturi din maghiară. Pentru interesele capitolului de față, voi menționa doar etimologiile date de Tamás pentru patru cuvinte românești (date ca articole separate în volumul amintit), anume *ban*¹ (titlu feudal), *bănat* (‘supărare, suspiciune’), *bănu*¹ (‘a trata’) și *bănu*² (‘a regreta’); în cazul primelor două nu se menționează decât că provin din magh. *bán*, respectiv magh. *bánat*, iar pentru ultimele două sunt indicate origini în magh. *bánni* (‘a trata’), respectiv magh. *bán* (‘a regreta’), acestea din urmă fiind însă amândouă considerate a fi „de origine necunoscută” (unbekannter Ursprungs). Vom vedea însă (în partea a doua a acestui studiu) că respectivele cuvinte românești sunt legate etimologic între ele și că formele și sensurile lor cele mai vechi le indică proveniența din idiomuri vechi germanice.

¹⁶ SCHUBERT 1982: 252-257.

¹⁷ SCHUBERT 1982: 252. La aceeași pagină, autoarea menționează, critic, o etimologie mai veche (susținută de Décsy) potrivit căreia magh. *bán* ar proveni din „altaicul *bajan*”. Voi menționa aici că tot o sursă neplauzibilă este cea adoptată în Deutsches Universalwörterbuch (DUW 2001, s.v. ¹*Ban*), potrivit căreia „sârbo-croatul *ban*” ar proveni din turc. *bay* ‘om bogat’.

¹⁸ SCHUBERT 1982: 256.

¹⁹ SCHUBERT 1982: 252.

²⁰ Deși am optat pentru ortografierea *khagan*, trebuie să menționez că, în unul și același volum, ZIMONYI 2014, pentru titlul turcic în discuție am găsit, pe lângă *khagan*, și următoarele transcrieri: *khāqān*, *qaghan*, *qa’an*, *qahan*.

²¹ Un dicționar etimologic maghiar mai recent, ZAICZ et al. 2006, are un articol privitor la *bán*¹, (titlu feudal atestat în maghiară din secolul XII), interpretat etimologic tot ca provenit din „Baján avar kagán”. Articolul următor din respectivul dicționar se referă la un *bán*² ‘a se plânge, a regreta’ (atestat în 1372), pentru a cărui explicație se fac trimiteri (neconvingătoare) la turcică, kirghiză, ciuvașă etc. De acel *bán*², ca legat de familia lexicală a rom. *ban*, va fi vorba în partea a doua a acestui studiu.

²² SCHUBERT 1982: 257 – trad. A.P.

modul în care numele propriu al unui khagan avar a ajuns să aibă sensul de ‘stăpân’ în croată (apoi de ‘guvernator’ în maghiară și în alte limbi), și nici nu arată conform căror reguli fonetice un nume avar probabil pronunțat /ba’jan/ a ajuns să fie pronunțat /ba:n/ în maghiară și /ban/ în alte limbi.

Mai există o neclaritate și în cronologia datelor prezentate de Schubert în demonstrația sa etimologică. Mai întâi ea îl prezintă pe bulg. *ban* (frecvent folosit în folclorul bulgar) ca pe un termen cu două categorii de sensuri: „1. *banus*, guvernator, domnitor; conducător al administrației unui anumit ținut în perioada feudală din Balcani; 2. monedă mărunță, de aramă, mai recent contând ca o sutime a leului românesc”²³. Însă imediat autoarea menționează, cu privire la vechiul bulgar *банъ*, că prima atestare a acestuia provine din sec. X (deci dintr-un secol anterior celui în care a fost atestat „vechiul croat *bān*”). Probabil într-o încercare de a lămurii acel aspect, la aceeași pagină Schubert pare să renunțe la ideea că *ban* din bulgară este un cuvânt cu două sensuri (vezi mai sus), ea afirmând că bulg. *ban*, ca denumire a unei monede, trebuie să fi provenit „din limba bolgarilor turcici” (*aus der Sprache der Bolgarotürken*). Neclaritățile se adâncesc însă datorită unor enunțuri²⁴ în care Schubert s-a arătat convinsă că *ban* (cu sensul ‘monedă’) a apărut ca denumire a unei monede locale emise de un *banus* de Severin și că de acolo ar fi pătruns „parțial” (*teilweise*) și în Bulgaria. Ar fi mai lesne de acceptat că susmenționatul termen vechi bulgar *банъ* reflectă o sursă non-turcică (și implicit „pre-bolgară”), cea din care a provenit și rom. *ban* și alți termeni corespondenți din limbile sud-est europene. Tot așa, dacă acceptăm chiar o sugestie a autoarei în discuție (cea potrivit căreia *ban* ‘monedă’ poate să fi derivat din titlul unui anume *banus* din zonă), ar trebui să acceptăm și că o asemenea derivare a avut loc *înainte* de secolul X, cel pe parcursul căruia *банъ* ‘monedă’ era deja în uz în Bulgaria.

Datele și neclaritățile enumerate mai sus sunt suficiente pentru a ne face, pe de o parte, să ne îndoim de vechile etimologii potrivit cărora *ban* ar proveni fie din numele khaganului Baian, fie dintr-un termen „bolgaro-turcic”²⁵. Însă, pe de altă parte, în ce privește cronologia istorică, trebuie să ne întoarcem chiar la perioada în care respectivul khagan a domnit peste avari, peste slavi, peste unii vechi germanici (dintre cei „întârziați” în sud-estul Europei), ca și peste o mare parte a populației romanizate din zona în discuție.

ISTORIE ȘI LIMBĂ

Cu privire la avari, iată cum prezintă un istoric român al zilelor noastre, Madgearu, unele importante evenimente petrecute în sec. VI: „Avarii au ajuns la Dunărea de Jos (mai precis în sudul Moldovei) în anul 562, ocupând teritoriile controlate anterior de kutriguri (o populație türccică înrudită cu hunii) și anți (un conglomerat de triburi iraniene, gotice și slave, care trăiau în sudul Ucrainei)”²⁶. În continuare, același istoric menționează că împăratul Iustinian a respins cererea avarilor de a se instala în imperiu, în 563. După Iustinian însă, în perioada 577-587, atât avarii cât și slavii au atacat în mod repetat regiuni sud-dunărene, iar Constantinopolul a trebuit să-și cumpere pacea. Era și perioada în care avarii conduși de khaganul Baian au intrat în contact cu vechi germanici instalați la Dunărea Mijlocie. Printre altele, alianța încheiată, în 566-567, între avari și longobarzi a dus la distrugerea unei importante politii germanice, anume cea a gepizilor (creștini de rit arian) peste care domnea regele Kunimund²⁷. Existența respectivului regat, în teritorii care azi aparțin de Croația, Serbia, Ungaria și România, este la fel de importantă pentru discuția de față ca existența susnumitelor „triburi gotice” pe care trebuie să le mai fi găsit (și supus) avarii la est de Carpați.

²³ SCHUBERT 1982: 253 (trad A.P.). În original: „1. Banus, Statthalter, Fürst; Leiter der Verwaltung eines bestimmten Gebietes in der Zeit des Feudalismus auf dem Balkan; 2. Kleine Kupfermünze, neuerdings ein Hundertstel des rum. Lej” [= rom. *leu*].

²⁴ SCHUBERT 1982: 255-257.

²⁵ Numele Baian a fost luat în considerație și de către unii dintre filologii care au încercat să explice numele Boyan din legendele rusești. În această privință, VASMER (1986, s.v. *Боян*) menționează păreri ale celor care l-au pus pe rus. Boyan în legătură cu numele Bajan din altaică și kazahă, cu termenul mongol *bajan* ‘bogă’, sau cu nume proprii atestate „la avari și bolgari”.

²⁶ MADGEARU 2005: 106.

²⁷ DICULESCU 1922: 160-162.

Poziția strategică și durata politiei gepide (care, se închegease după căderea hunilor, în a doua jumătate a secolului al V-lea) ne sugerează că gepizii au avut posibilitatea să impună măcar unele elemente din propriile cutume (așa cum au făcut-o și goții în teritoriul pe care le-au controlat temporar, mai întâi în estul, apoi în centrul și vestul Europei). Acele elemente au fost probabil adoptate și de populația ne-germanică locală, în mare parte romanizată, înainte de venirea avarilor și slavilor (deci cu siguranță înainte de venirea ungarilor). În baza unor date istorice ca cele menționate mai sus, nu este surprinzător că tocmai din zona Dunării Mijlocii și a coastei de nord a Mării Adriatice provin primele atestări care reflectă împrumutarea unor termeni din familia vechiului germanic *bann* în limbi ne-germanice din zona respectivă.

Pe de o parte, în același secol XI în care a fost atestat vechiul croat *bān* menționat de Gabriella Schubert (vezi mai sus), a fost atestat și un „ban de Bosnia”, implicat în conflictul dintre bizantini și slavii de pe coasta adriatică²⁸. Pe de altă parte, unele atestări venețiene indică faptul că, în zona adriatică, s-a perpetuat (într-un compus, cu formă latinizată) un element *-bannum* cu o sferă semantică secularizată, însă evident derivată din cea originară-sacrală a vechiului germanic *bann* (vezi mai jos). După cum ne informează istoricul elvețian O. J. Schmitt, termenul *contrabandă*, acum internațional, se trage dintr-un *contrabannum*, atestat cu începere din sec. XIII în documente ale orașului-stat Veneția²⁹. Prin *contrabannum* venețienii (care pe atunci controlau comerțul de pe coastele adriatice) desemnau introducerea clandestină a unor mărfuri. Așadar, compusul *contrabannum* desemna activități comerciale „contrare regulii”, ceea ce reflectă și existența unei clare opoziții între *bannum* (ca formă latinizată a v.gmc. *bann*) și *contrabannum*. Ulterior, în italiană, compusul respectiv a devenit *contrabbando*, iar acesta a fost preluat în franceză cu forma *contrebande* (vezi mai jos alte alunecări de la *bann* la *band*).

Pe linie etimologică, putem adăuga și că, în teren francez, *contrebande* (cu elementul secund *-bande* provenit din italianul *-bando*) s-a „reunit” cu o întreagă familie lexicală franceză bazată pe termenul **bann* din limba francilor germanici. Se întâmplă că acel termen apare chiar în prima formulă prin care, în articolul *contrebande* din dicționarul Baumgartner/Ménard³⁰, este redat sensul de bază al lui *contrabbando* din italiană:

contrebande (XVIes.), de l'ital. *contrabbando* « contre le ban, contre la réglementation », désigne en fr. « l'introduction clandestine de marchandises prohibées ».

La familia lexicală *ban* din franceză voi reveni mai jos. Aici însă, ca să ne întoarcem la zona Dunării Mijlocii, ar mai fi de adăugat că derivatul *banatus* (cu sufixare latinească)³¹ a supraviețuit până în zilele noastre în deja menționatul *Banata*, ca nume al provinciei în prezent împărțite între România și Serbia. Este vorba de un teritoriu care a fost important și în fruntariile politiei cunoscute în secolele V-VI ca *Gepidia* (al cărei centru de putere s-a aflat o vreme la Sirmium, azi Sremska Mitrovica)³². Tot în perspectivă istorică și geo-politică, merită amintit aici și faptul că, la multe secole după căderea regatului gepid, documente maghiare scrise în latina medievală au folosit, uneori unul lângă altul, termenii latinizați ca *banus* și *banatus*. A se vedea, de exemplu, un document care conține pasajul *eodem Emerico de Zapolya, Dalmatie, Croatie et Sclavonie regnorum nostrorum et prefato Nicolao de Wylak, Machovensis banis, honore banatus Zeuriensis vacante*, acel document fiind emis în 1466 la curtea lui *Mathias rex*³³.

Nu ne-a rămas niciun text scris în gepidă³⁴. Dar, în ce privește o limbă veche germanică înrudită îndeaproape cu gepida, anume gotica, aceasta din urmă (clasificată ca „est germanică”) a avut norocul să fie folosită de episcopul vizigot Wulfila în prima traducere a Bibliei într-o limbă germanică (în secolul al IV-lea).

²⁸ OSTROGORSKY 1969: 312.

²⁹ SCHMITT 2012: 129.

³⁰ BAUMGARTNER, MÉNARD 1996, s.v. *contrebande*.

³¹ Același sufix latinesc *-at-* apare, de exemplu, și în it. *ducato* ‘monedă ducală’ (cf. BAUMGARTNER, MÉNARD 1996, s.v. *duc*), dar și în termeni precum *keneziatus* (‘cnezat’) și *wayuwodatus* (‘voievodat’) din latina medievală folosită în cancelarii central-est europene – vezi, de exemplu, *keneziatus* și *wayuwodatus* în documente transilvănene din sec. XV (cf. RUSU et al. 1989: 57, respectiv 65).

³² Vezi harta intitulată *Gepidien nach 454* în DICULESCU 1922: 76.

³³ Cf. RUSU et al. 1989: 268 (sublinieri A.P.)

³⁴ Partea finală a dicționarului gotic al lui KÖBLER (1989: 715-716) include un scurt glosar intitulat *Gepidisch*, care conține mai ales cuvinte reconstruite (marcate cu asterisc).

Iar din limba goților migrați în vestul Europei (unde și-au întemeiat propriul regat în secolul al V-lea, cu capitala la Tolosa, azi Toulouse)³⁵ a rămas un toponim compus, cu un prim element bazat pe vechiul germanic *bann*. Este vorba de o perpetuare romanică a compusului gotic **bannwida*, reconstruit ca atare de Gamillscheg³⁶ pentru explicarea toponimului *Banoida*, care fusese atestat în zona amintită, în secolul al XII-lea. Pentru compusul respectiv, Gamillscheg a dat un sens exprimat prin germ. *Bannweite* (desemnând teritoriul aflat sub controlul unei anumite autorități feudale). Pe acel *Bannweite* îl putem compara cu o întreagă serie de compuși cu *Bann*- încă existenți în germană.

Remarcabil, în privința germanei de azi, este că ea a păstrat atât substantivul *Bann* (cu foarte numeroase sensuri străvechi, precum ‘vrajă, farmec, blestem’, dar și ‘anatemă, excomunicare, surghiun, exil, jurisdicție, circumscripție, contingent, taxă de exclusivitate în vânzarea unei mărfi’), cât și verbul *bannen* (‘a proscie, a exila, a blestema, a afurisi, a excomunica, a fermeca, a vrăji, a robi’)³⁷. Alături de acestea germana are și o bogată serie de termeni compuși și derivați, precum următorii: *Banner* (‘vrăjitor, incantator’), *Bannfluch* (‘anatemă, excomunicare’), *Bannherr* (‘senior feudal’), *Bannkreis* (‘sferă de influență’), *Bannleute* (‘vasali’), *Bannmeile* (‘împrejurimi supuse jurisdicției unui oraș’), *Bannstein* (‘piatră de hotar’), *Bannwald* (‘pădure oprită, pădure de protecție’), *Bannware* (‘marfă de contrabandă’), *verbannen* (‘a exila, a surghiuni, a expulza, a excomunica, a afurisi, a jurui, a fâgădui, a se lega prin jurământ’)³⁸. La acestea se poate adăuga și că, potrivit unor constatări mai vechi, vechiul germanic *bann* a fost împrumutat – și a reprezentat baza unei multitudini de cuvinte create prin derivare și compunere – în limbile romanice vestice (vezi mai jos). Voi arăta însă că același termen vechi germanic a fost împrumutat și în romanica din sud-estul european, adică din zona în care, potrivit unor opinii cu totul neplauzibile, un substantiv comun *ban* sau *bān* ar fi derivat din numele khaganului Baian.

Pentru concluziile care s-au tras până acum cu privire la originea termenului germanic *bann* și la evoluția sa ulterioară, este de consultat și bogatul articol *Bann* din RGA³⁹. Este menționat acolo probabilul sens inițial de „cuvântare deosebit de solemnă” (*besonders feierliche Rede*), înțeles care era redat fie prin *verbum*, fie prin *sermo* în latina medievală a documentelor mai timpurii ale regatului francilor. De acolo s-a ajuns apoi la proclamația regală (*Königsbann*, corespunzând formulei latinești *bannus dominicus*), de un tip care a devenit cunoscut cu începere din secolul al VI-lea. În paralel s-a dezvoltat și varianta bisericească (*bannus episcopalis*), linie pe care *bannus* a fost de cele mai multe ori folosit ca un sinonim al lat. *excommunicatio*. Important este în primul rând faptul că v.gmc. *bann* a fost simțit ca fiind atât de adânc înrădăcinat în tradiția germanică, încât nu a fost tradus în latină după creștinare, ci doar i s-a adăugat o terminație latinească pentru uz de cancelarie.

Pentru că am abordat deja contextul proto-feudal vest-european, să revenim la acel *Banoida* (practic „sinonim” cu *Banat*), de la care Gamillscheg a reconstruit forma originară **bannwida*, cu siguranță pe baza unor termeni bine atestați în, practic, toate limbile germanice, vechi și moderne. De exemplu, vechea scandinavă (cunoscută și ca „veche nordică”) avea atât substantivul *bann*, cât și verbul *banna*, cu sensuri similare celor arătate de corespondentele din germană⁴⁰. Suedeza modernă încă are *bann* ‘excomunicare’, *banna* ‘a certa’, ca și derivatele *förbanna* ‘a blestema’ și *förbannelse* ‘blestem’⁴¹. Daneza de azi are *band* ‘excomunicare’ (pronunțat /ban!/, cu stop glotal final) și *bande* ‘a injura, a blestema, a jura’ (pronunțat /banə/)⁴². În ce privește vechea engleză, sensuri germanice străvechi (reflectând perioada proto-feudală și feudală timpurie) erau atașate de substantivul *ban(n)* ‘poruncă, edict, interdicție’ (tradus prin lat. *mandatum, edictum, interdictum*), de derivatul substantival, cu prefix, *geban* ‘poruncă, ordonanță, decret’ (lat. *mandatum, statutum, decretum*) și de verbul

³⁵ Vezi cap. 4 din WOLFRAM 1988.

³⁶ GAMILLSCHEG 1934: 352.

³⁷ Am preluat redarea în limba română a sensurilor termenilor germani *Bann* și *bannen* din dicționarul ISBĂȘESCU 1997.

³⁸ Cuprinzătoarea familie lexicală *Bann* din germană este bine reprezentată atât în DUW 2001, cât și în ISBĂȘESCU 1997.

³⁹ RGA-II, 1976: 34b-39b.

⁴⁰ Cf. VRIES 1961, s.v. *bann, banna*; cf. și PFEIFER 2004, s.v. *Bann*.

⁴¹ Toate incluse în dicționarul MUNTEANU 2002.

⁴² Vezi articolele *band* și *bande* în dicționarul HØYBYE 1984.

bannan ‘a cita, a convoca’ (lat. *citare, convocare*)⁴³. În engleza modernă există *ban*, atât ca substantiv (cu sensurile ‘interzicere, opreliște, interdicție, condamnare, expulzare, exil, surghiun, anatema, blestem, excomunicare, afurisenie, condamnare’, plus sensul învechit ‘proclamație publică’), cât și ca verb (cu sensurile, mai noi și mai vechi, ‘a interzice, a opri, a prohibi, a pune înafara legii, a blestema, a afurisi, a proscie, a anatemiza, a osândi, a condamna, a înjura, a (se) jura’)⁴⁴. Tot pe vechiul germanic *bann* se bazează eng. *banns*, formă de plural, cu sensurile ‘strigări, publicații de căsătorie’⁴⁵. Iar din franceza normandă engleza l-a primit pe *banish* (‘a exila, a surghiuni, a mazili, a ostraciza, a alunga, a proscie’), care, la rândul lui, se baza pe un împrumut din germanica franconică în galo-romanica (vezi mai jos familia lexicală *ban* din franceză).

Exemple ca cele de mai sus indică în primul rând persistența familiei lexicale *bann* în părți ale Europei dominate (măcar temporar) de germanici. Implicit, exemplele respective indică și posibilitatea ca termeni din familia în discuție să fi fost preluați în limbi ale unor popoare ne-germanice cu care germanicii timpurii au intrat în contact, mai ales că sfera semantică reprezentată de acei termeni avea de-a face cu puterea politico-militară și bisericească, precum și cu structurile sociale timpurii feudale. Asemenea aspecte sunt semnificative, cunoscute fiind circumstanțele istorice în care importante zone cu populație romanică (precum sudul Franței și nordul Italiei), au ajuns sub dominația politico-militară a unor grupări tribale germanice de orientare războinică (precum goții, burgunzii și longobarzii). Acestea din urmă aveau să fie asimilate de populația romanică locală, care însă a preluat în limba proprie o parte din terminologia folosită de germanicii cu statut de „elite dirigente”⁴⁶. În această privință, Gamillscheg menționează o întreagă serie de vechi germanisme din romanica vestică, dintre care sunt de remarcat *bannir* din „alpino-romanica” (*Alpenromanisch*) și *bannire* din „galo-romanica” (*Galloromanisch*), ambele cu sensul de bază ‘a aduce în fața legii’ și ambele având la bază un verb franconic **bannjan* ale cărui sensuri inițiale trebuie să fi fost ‘a proclama, a chema sub arme’⁴⁷.

La rândul său, în cel mai cuprinzător dicționar pan-romanica (REW³), Meyer-Lübke a inclus un articol privitor la termeni vest-romanici având la bază franconicul *bann* ‘poruncă sub amenințare de pedeapsă’ (*Befehl unter Strafdrohung*)⁴⁸. După cum indică Meyer-Lübke, acel *bann* din limba francilor reprezintă originea termenului *ban* din vechea franceză și vechea provensală, de unde a fost ulterior împrumutat în italiană și spaniolă. În franceză și provensală, *ban* a păstrat sensul vechi germanic de ‘înștiințare publică, proclamație’ (vezi eng. *banns* mai sus), dar a fost atestat și cu sensuri precum ‘district’, ‘confiscare’, sau ‘interdicție de recoltare’. Tot Meyer-Lübke, în același articol, menționează derivatul vechi francez *banal* (devenit între timp termen de uz internațional), al cărui sens inițial este încă vizibil în franceză, în formule precum *four banal* și *moulin banal* (‘cuptor comunal’, respectiv ‘moară comunală’). În provensală a apărut și un termen *bandó* ‘permisiune’, care, potrivit unei observații a lui Gamillscheg⁴⁹, are la bază o contaminare între termenii germanici latinizați *bannum* (vezi venețianul *contrabannum* mai sus) și *bandum*, acesta din urmă având sensul inițial de ‘standard, steag’⁵⁰.

Putem trage concluzia că o contaminare ca cea avută în vedere de Gamillscheg a putut avea loc în circumstanțele în care diverse „steaguri” (adică unități) ale unor oștiri germanice au ajuns să ia în stăpânire anumite districte din teritoriile anterior romane. Posibila contaminare ar fi cât se poate de vizibilă în italiană, dacă luăm în considerație că dicționarul Battisti/Alessio dă termenii *banno* și *bannire* ca variante dialectale ale mai bine cunoscutelor *bando* (‘decreto, condanna, esilio’) și *bandire* (‘annunciare pubblicamente e solennemente’)⁵¹. De

⁴³ Vezi articolele *ban(n)*, *geban* și *bannan* în dicționarul BOSWORTH 1983.

⁴⁴ Sensurile eng. *ban*, redată în românește, sunt preluate din dicționarul LEVIȚCHI 1974.

⁴⁵ Cf. HOAD 1993, s.v. *banns*.

⁴⁶ Am redat literal formula *élites dirigeantes*, pe care KAZANSKI 2009: 468 a folosit-o cu referire la germanicii cu statut de superstrat temporar în zona Dunării Mijlocii, în perioada post-hunică.

⁴⁷ Cf. GAMILLSCHEG 1935: 279. Pe lângă *bannir*, Gamillscheg menționează acolo și alte germanisme înrudite din romanica alpină, precum *bandire* (‘a face public’) și *bandischar* (‘a exila, a surghiuni, a proscie’).

⁴⁸ MEYER-LÜBKE, REW³, 933a.

⁴⁹ GAMILLSCHEG 1935: 279.

⁵⁰ Vezi got. *bandwa* ‘semn, însemn’ în dicționarul KÖBLER 1989.

⁵¹ Vezi articolele *bando*, *bandire*, *banno* și *bannire* în BATTISTI, ALESSIO 1950. O probabilă trecere de la *ban(n)*- la *band-* este de observat și în it. *bandire* ‘a proscie’, de unde a derivat it. *bandito* ‘proscris’, preluat în spaniolă ca *bandido* – cf. COROMINAS

menționat este și că, pe lângă perechile *bando/banno* și *bandire/bannire*, dicționarul respectiv îl conține și pe it. *bano* ('governatore d'un banato'), ca împrumut din sârbă-croată și ca titlu plasat în fața unor nume de persoană (precum în *ban Sansovino* și *bam Sanudo*).

Dicționarul Battisti/ Alessio (în articolul citat) nu sugerează vreo origine veche germanică pentru termenul sârb-croat preluat în italiană ca *ban*; de asemenea, în dicționarul respectiv nu am găsit vreo referire la vreo posibilă relație etimologică între *ban* și *banno* din italiană. Cu toate acestea, acolo avem de-a face cu o interesantă întâlnire, în teren italian, a doi termeni proveniți, în ultimă instanță, din aceeași rădăcină veche germanică. Este de remarcat că perpetuări ale termenilor din familia vechiului germanism *bann* au fost bine atestate în zona alpină, în cea adriatică, ca și la Dunărea Mijlocie. Iar această realitate ne face să ne amintim că (înaintea venirii slavilor) tocmai în cadrul acelui triunghi danubiano-adriatico-alpin contactele între vorbitorii de idiomuri germanice (precum gepida, gotica și longobarda) și vorbitorii de latină populară, apoi de romanică timpurie, au fost mai strânse și mai îndelungi, chiar dacă efectele lingvistice ale acelor contacte nu au fost la fel de spectaculoase ca cele care reflectă influența franconice asupra galo-romanice.

Pentru a înțelege evoluția semantică a vechiului germanism *bann* (și, implicit, pentru a înțelege și de ce acel termen poate fi desemnat ca o reflectare a unor realități proto-feudale) merită să ne concentrăm pe efectele lingvistice ale contactului dintre franci și galo-romani. În particular, voi acorda o atenție deosebită deja menționatului verb franconic **bannjan*, ca derivat dintr-un substantiv franconic **bann*, cu sensuri redată în franceză ca « loi, ordre dont la non-observance entraîne une peine »⁵². Dintre cuvintele franceze care au la bază cele două germanisme (verb și substantiv) menționate mai sus, le voi prezenta doar pe cele mai importante (sensurile fiind preluate fie din *Petit Larousse* 1965, fie din dicționarul etimologic Baumgartner/Ménard 1996):

ban 'pouvoir, ordre sous menace; ensemble des vassaux directs du suzerain; convocation de ceux-ci; jugement qui interdit ou assigne certaines résidences à un condamné après sa libération; proclamation officielle et publique; promesse de mariage publiée à l'église; juridiction';
banal 'à l'usage de tous, commun'⁵³;
banlieue (< francon. **ban* + lat. *locus*) 'ensemble des agglomérations qui environnent un centre urbain et participent à son existence';
bannière 'enseigne sous laquelle se rangeaient les vassaux d'un seigneur pour aller à la guerre';
banneret 'seigneur de fief qui comptait un nombre suffisant de vassaux pour lever une bannière';
bannir 'condamner à l'exil, proscrire';
banni 'expulsé de sa patrie, proscrit, exilé';
abandon (v.fr.) 'pouvoir, autorité' (< *bandon* < *ban*);
aubain 'individu fixé dans un pays étranger' (< francon. **aliban* 'appartenent à un autre ban');
forban 'pirate, individu sans scrupules, bandit' (< v.fr. *forbannir*)⁵⁴.

Bogata familie lexicală franceză, cu bază germanică, are corespondențe (dintre care unele au fost deja menționate mai sus) în alte limbi vest-romanice. Cu privire la acele corespondențe, romaniștii au ținut cont în general de viziunea lui Meyer-Lübke (vezi mai sus), potrivit căreia franconicul *bann* 'poruncă sub amenințare de pedeapsă' stă la baza termenului *ban* (cu sensuri precum 'proclamație, district, confiscare, prohibiție') din vechea franceză și vechea provensală, de unde termenul respectiv a intrat și în romanica din țările vecine. Dicționarul catalan Coromines 1983 conține un *ban* 'proclamație', ca „termen de drept medieval” socotit a avea

1967, s.v. *bandido*. În acel caz contaminarea pare să fi avut loc între verbul franconic **bannjan* ('a proscrie') și verbul gotic *bandwjan* ('a da semn, a desemna'). A se vedea, în dicționarul BERNARDI et al. 1994 (1), romanicul alpin *bandiar* 'a proscrie', tot cu indicare de „dublă origine” (mai întâi fiind menționată sursa gotică). Tot în privința respectivă, dicționarul catalan COROMINES 1983 prezintă termenul (învechit) *baner* ca fiind înlocuit de *bander*. Dar oare, înainte de se vorbi de „contaminare” și „înlocuire”, nu ar fi de menționat că exact ce se scrie *bann* în suedeză apare scris ca *band* în daneză (vezi mai sus)?

⁵² Cf. BAUMGARTNER, MÉNARD 1996, s.v. *ban*.

⁵³ În engleza din secolul al XVIII-lea, *banal* (ca împrumut din franceză) încă avea sensul medieval, redat ca 'obligatory for all the tenants of a feudal jurisdiction' în dicționarul HOAD 1993, s.v. *banal*.

⁵⁴ Cf. germ. *verbannen* 'a proscrie, a exila', ca derivat cu prefix.

la bază franconicul *bann ajuns în catalană prin intermediul „limbilor din Franța”⁵⁵. La rândul său dicționarul etimologic Corominas 1967 al limbii spaniole include următorii termeni (cu sensurile din original):

baldón ‘injuria’, 1300 [...], ‘tratamiento soberbio’ [...], y primitivamente ‘tratamiento arbitrario, a discreción’ (< fr. ant. *bandon* < frânc. BANN);

bando ‘edicto solemne’, h. 1300 (< fr. *ban* < frânc. BANN);

bandido ‘proscrito, forajido’, 1516 (< it. *bandito* < it. *bandire* ‘proscribir’ < frânc. BANNJAN).

Este evident că, în cazurile de mai sus, Corominas (care a semnat Coromines în catalană) a luat în considerație intermedierea altor limbi romanice și nu preluare directă de la germanici (în principal goți) pătrunși și stabiliți în Spania⁵⁶.

Unele neclarități în privința unor surse germanice apar și în deja menționatul dicționar etimologic Battisti/ Alessio al limbii italiene (1950), în care, de exemplu, italianul *bando* și varianta sa dialectală *banno* (‘decreto, condanna, esilio’) sunt trimise la goticul *bandwo* (‘segno, insegna’), la vechiul german de sus *ban* (‘notificazione’), ca și la variantele latinizate ale celor două germanisme, anume *bandum*, respectiv *bannus*, -um (la care voi reveni mai jos). De fapt, acel *contrabannum* atestat în documente venețiene referitoare la zona dalmatină (vezi mai sus) impune ideea că it. *banno* este de trimis la gotică sau longobardă, nu la vechea germană de sus.

Cu toate aceste ezitări și neclarități etimologice, iese în evidență o relație coerentă între respectivele germanisme din limbile romanice vestice: toate acele cuvinte reflectau, la origini, sfera ierarhiei și reglementărilor sociale proto-feudale și feudale timpurii, cu dominantă germanică. Totuși, pentru a înțelege și relația dintre acele germanisme păstrate în limbi vest-romanice și termeni precum *ban* din română și *bán* din maghiară trebuie să ne aplecăm asupra originilor și evoluției termenului, foarte probabil indo-european, care a fost atestat ca *bann* în germanica veche.

ARGUMENTE INDO-EUROPENE

O imagine generală a abundenței de termeni care au aceeași bază proto-indo-europeană ca termenul germanic *bann* este oferită de materialul pe care dicționarul indo-european Pokorny 1959 îl dă în articolul privitor la rădăcina proto-ie. **bhā-* ‘a vorbi’⁵⁷. Din bogata serie de termeni indo-europeni atestați pe care îi dă Pokorny se poate trage concluzia că rădăcina în discuție este reprezentată în ramuri importante ale familiei de limbi indo-europene, precum cea indiană, cea elenică, cea italică, cea slavă și cea germanică, ca și în limbi marginale, precum toharica și armeană. De asemenea, pornind de la aceeași serie, se poate trage concluzia că nu doar rădăcina primară în discuție, ci și unele extensiuni ale ei (precum *bhā-ti-s, *bhā-ni-s, sau **bhān-w-*) sunt vizibile în limbi istorice precum cele amintite mai sus. Materialul luat în considerație de Pokorny este mai mult decât suficient pentru a demonstra că termeni indo-europeni bine atestați, precum v.ind. *bhanati* ‘(el) vorbește’, v.grec. *phōnē* ‘voce’, lat. *fāri* ‘a vorbi’, armen. *ban* ‘cuvânt, vorbire’, v.slav.bis. *bajati* ‘a povesti, a vindeca’⁵⁸, v.island. *bann* ‘prohibiție, interdicție’ și v.germ.s. *bannan* ‘a porunci’ sunt clar înrudite între ele.

Foarte interesante înrudiri sunt indicate și în dicționarul Chantraine al limbii vechi grecești, în articolul privitor la *phēmí* (‘a declara, a afirma, a pretinde, a vorbi’), respectivul termen fiind bazat pe o variantă (**bheā-* sau **bhā-*) a susmenționatei rădăcini proto-ie. **bhā-* (sau **bha-*, într-o variantă cu vocală scurtă)⁵⁹. În același articol, Chantraine a luat în considerație și o extensiune **bhen-*, care le explică mai direct nu doar pe v.ind. *bhanati* și pe armen. *ban*, ci și pe v.gmc. *bann*. Tot acolo, autorul în discuție menționează și verbul v.germ.s.

⁵⁵ COROMINES 1983, s.v. *ban*.

⁵⁶ În multe alte cazuri COROMINAS 1967 a aplicat unor cuvinte spaniole eticheta de „gotismo” (vezi ataviar, esquilar, gaita, ganso etc.).

⁵⁷ POKORNY 1959 dă, separat, rădăcinile 1. **bhā-* ‘a străluci’ și 2. **bhā-* ‘a vorbi’. Consider că, în privința celei dintâi putem să ne imaginăm sensuri originare precum ‘a scoate la lumină, a evidenția, a exprima’. Ar fi deci vorba, de fapt, de una și aceeași rădăcină **bhā-*, nu de două (așa cum indică Pokorny, urmat de autorii apendicelui de rădăcini proto-indo-europene atașat la AHDEL).

⁵⁸ Acel sens ‘a vindeca’ a plecat probabil de la un sens mai vechi, anume cel de ‘a descânta’.

⁵⁹ CHANTRAINE 1990, s.v. *phēmí*.

bannan ‘a da poruncă’ alături de familia lexicală latină reprezentată de *fāma* ‘faimă’, *fābula* ‘conversație, povestire’ și *fāri* ‘a vorbi’ (toate acele cuvinte latinești arătând, din punctul de vedere al fonologiei diacronice, o trecere regulată a proto-ie. *bh* în lat. *f*). Se poate adăuga aici că, la familia respectivă, se poate adăuga și lat. *fās* (‘poruncă divină; drept divin’), pe care autorii antici îl puneau în legătură cu lat. *fāri* ‘a vorbi’⁶⁰.

Cu privire la germanică, voi observa mai întâi că dicționarul german Pfeifer îl trimite pe germ. *Bann* ‘putere coercitivă, excomunicare’ (*zwingende Gewalt, Exkommunikation*) la termeni vechi germanici înrudiți, precum v.scand. *bann* ‘prohibiție, prosciere, exilare’ și v.eng. *bannan* ‘a porunci, a convoca’⁶¹. În același articol privitor la *Bann*, se afirmă că termenul german în discuție trebuie să fi însemnat mai întâi ‘proclamație solemnă’, de unde s-a ajuns apoi la „un concept central în jurisdicția medievală”. La rândul său, dicționarul gotic Köbler trimite compusul **bannwīda* (cel reconstruit de Gamillscheg – vezi mai sus) la proto-gmc. **bannaz* ‘poruncă, opreliște’, bazat pe proto-ie. **bha-* ‘a vorbi’⁶². În articolul respectiv, Köbler a mers pe linia etimologică tradițională, cea vizibilă nu doar în Pokorny 1959⁶³, ci și în de Vries 1961, unde v.scand. *bann* este trimis la corespondenți germanici, ca și la termeni indo-europeni din limbi ne-germanice⁶⁴. La termenii deja menționați mai sus (v.ind. *bhanati*, armen. *ban* etc.) de Vries adaugă, în articolul respectiv, și un foarte important termen celtic, anume v.irl. *bann* ‘lege’ (care, fonologic, arată aceeași trecere a proto-ie. *bh* în *b*, ca în armeană și germanică).

În apendicele de rădăcini indo-europene atașat la AHDEL 1973, pentru rădăcina **bhā-²* ‘a vorbi’ (considerată a fi distinctă față de **bhā-¹* ‘a străluci’), autorii⁶⁵ au luat în considerație și „forme sufixate” (de genul **bhā-²* + sufix nazal) care au stat la baza unor termeni vechi germanici precum **banwan* și **bannan*, cu sensuri de genul ‘a cuvânta în public (folosit cu referire la categorii particulare de proclamații specifice cutumelor pre-feudale)’, ‘a proscie’, sau ‘a chema sub arme’. Există atestări care dovedesc intrarea unor termeni germanici din familia respectivă în latina târzie, în care au fost consemnate și formele (menționate mai sus) *bannus* și *bannum*, cu sensuri precum ‘proclamație’, ‘decret’ sau ‘regulă’.

Ce ar fi de reținut la acest punct este că *bann* cu siguranță nu a apărut abia în perioada în care dreptul cutumiar al goților, longobarzilor și francilor a început să fie transcris în latina târzie (ceea ce a implicat și latinizarea formelor unor termeni germanici de bază). Termenul în discuție trebuie să fi existat în idiomurile vorbite de triburile germanice încă de pe vremea în care hotărârile luate în conformitate cu „cutumele pre-feudale” (la care se refereau autorii apendicelui din AHDEL) erau făcute publice prin „strigări”, de către persoane specializate. Asemenea persoane aveau să devină ulterior „magistrați”, „juzi”, sau „judecători de pace” locali. Dar, înainte de abordarea etapei respective, poate fi utilă și o paralelă istorică, menită a scoate în evidență legătura originară a lui *Bann* cu sfera sacralului.

O PARALELĂ IUDEO-GERMANICĂ

Acceptând ideea că mult din Biblie reflectă istorie reală, voi face observația că există episoade biblice care ne pot înlesni o mai bună înțelegere a tipului de context socio-politic în care s-au fixat sensurile cele mai vechi ale v.gmc. *bann*. Deși cele două perioade istorice avute în vedere aici sunt separate de o perioadă de peste un mileniu, există o remarcabilă asemănare între ceea ce s-a petrecut, conform Bibliei, în tranziția de la judecători la regi (adică de la Samuel și fiii săi la Saul și David) și ceea ce putem bănuși că s-a petrecut în tranziția de la preoți-judecători la regi-oșteni în mediul germanic⁶⁶. Mai mult, în ambele cazuri puse în discuție, ivirea

⁶⁰ Vezi dicționarul ERNOUT, MEILLET 1985, s.v. *fās*.

⁶¹ PFEIFER 2004, s.v. *Bann*.

⁶² KÖBLER 1989, s.v. **bannwīda*.

⁶³ POKORNY 1959, s.v. 2. **bhā-*.

⁶⁴ DE VRIES 1961, s.v. *bann*.

⁶⁵ Este vorba de un apendice alcătuit de o echipă de lingviști de la Harvard, condusă de Calvert Watkins. În luarea în considerație a două rădăcini cu aceeași formă, **bhā-*, autorii respectivi l-au urmat pe Pokorny (vezi mai sus).

⁶⁶ Existența, în istoria germanică timpurie, a unor personaje care pot fi desemnate ca „regi-preoți” se poate deduce din ce a rămas sub formă de împrumuturi lexicale timpurii din germanică în limbile învecinate. Printre altele, termenul germanic reconstruit sub forma **kuningas* (de unde eng. *king* și germ. *König*), a fost împrumutat de populații baltice și slave. Astfel pot fi explicați termeni precum

monarhiei propriu-zise a implicat imitarea unor modele străine. Din Biblie⁶⁷ aflăm următoarele:

Iar dacă a îmbătrânit Samuel, a pus pe fiii săi judecători peste Israel. [...] Dar fiii săi nu umblau pe căile sale, ci se abăteau la lăcomie, luau daruri și judecau strâmb. Atunci s-au adunat toți bătrânii lui Israel, au venit la Samuel [...] și au zis către el: „Tu ai îmbătrânit, iar fiii tăi nu-ți urmează căile. De aceea pune peste noi un rege, ca să ne judece acela, ca și la celelalte popoare!”.

Un asemenea moment nu a fost consemnat și în istoria germanică timpurie. Ceea ce știm însă este că, la germanici, primii regi „propriu-zisi” (dintre care unii au fost și fondatori de dinastii) au apărut cu precădere în cadrul relației dintre triburile germanice și Roma imperială, deci ca o manifestare a fenomenului cunoscut ca *imitatio imperii*.

O altă remarcabilă similitudine este cea dintre „porunca” biblică a distrugerii totale a învinșilor și a avutului lor (așa cum era regula de război pe timpul lui Samuel) și obiceiul consemnat la germanici din secolul al II-lea a.Chr. Romanii au fost șocați să descopere că niște stranii atacatori din nord, cimbrii și teutonii, „își spânzurau prizonierii, le înecau caii, aruncau prăzile de război în apă sau le distrugeau”⁶⁸. Iar în contextul pre-regal din Israel (I Regi 15), Dumnezeu îi atrage atenția preotului-judecător Samuel că regele Saul nu i-a „împlinit cuvântul”. Referirea era la faptul că Saul îl învinsese pe Agag, regele amaleciților, dar nu l-a ucis și nici nu a „nimicit toate ale lui”, ci a păstrat „cele mai bune din oi și din vitele cornute și n-a vrut să le piardă”; drept care Samuel îi comunică lui Saul că „Domnul te-a lepădat pe tine, ca să nu mai fii rege peste Israel”.

Am insistat asupra amănuntelor de mai sus și pentru că, în traducerea în germană a respectivului episod, Luther (*Die Bibel*, ed. 1968) a folosit un termen care ne interesează direct în această discuție. În termenii lui Luther (I Samuel 15), ceea ce Saul ar fi trebuit să facă (și n-a făcut) era „să îndeplinească porunca” – *den Bann vollstrecken*. Cu remarcabilul său simț al limbii proprii, Luther a considerat că termenul german *Bann* (cu sensurile sale arhaice – vezi mai sus) era cel mai potrivit pentru a exprima noțiunea care poate fi definită ca „poruncă divină transmisă muritorilor prin glasul preotului-judecător”. Biblia ne oferă și în alte episoade detalii privitoare la modul în care „glasul Domnului”⁶⁹ era auzit de „ascultători” aleși, care apoi exprimau acele porunci în „strigări” menite a fi auzite atât de regi, cât și de muritorii de rând din Israel. Există destule dovezi și despre cum recepționau (și îndeplineau) vechii germanici poruncile divine, după cum voi arăta mai jos.

CUTUME PARTICULARE ALE GERMANICILOR TIMPURII

Cele dintâi informații despre viața triburilor germanice nu provin de la reprezentanți ai acestora, ci de la greci și de la romani (care la început i-au considerat pe germanici a fi celți)⁷⁰. Când lumea mediteraneană a avut de suportat impactul celor mai timpurii atacuri germanice (*mai întâi* bastarnii, peucinii și skirii în sud-estul Europei, și *după aceea* cimbrii și teutonii în sud-vest)⁷¹, mediul greco-roman a devenit interesat cu precădere de potențialul militar al intrușilor. De exemplu, în secolul II a.Chr., Polybios (XXVI, 9)⁷² se referă la bastarnii din vremea lui mai ales ca potențiali aliați ai regelui macedonean Filip V, un adversar al Romei. Cam cu un secol

lituan. *kunigas* ‘preot’, pol. *ksiądz* ‘preot’, ceh. *kněz* ‘preot’ și slovac. *kňaz* ‘preot, pastor’. Tot în slavă sunt de găsit însă, ca urmare a unor „secularizări” semantice ulterioare, și termeni precum bulg. *knez* ‘staroste, primar’, sorab. (de sus) *knjez* ‘stăpân’ și rus. *kn’az* ‘principe’ - vezi dicționarul VASMER 1986, II, s.v. *kn’az*, precum și glosarele slave din CARLTON 1990. Și despre rom. *ceneaz*, ca germanism intrat în română foarte probabil prin intermediere slavă, mai sunt multe de spus, de către lingviști, ca și de către istorici.

⁶⁷ Am folosit Biblia sau Sfânta Scriptură, 1975 (I Regi 8, 1-5).

⁶⁸ Cf. WOLFRAM 1995: 28 – trad. A.P.

⁶⁹ Formulei românești „glasul Domnului” (folosită în I Regi 15, 19) îi corespunde „die Stimme des Herrn” din Biblia lui Luther și „the voice of the Lord” din Biblia anglicană (King James Version, ed. 1975).

⁷⁰ Chiar și spre sfârșitul secolului XIX, un renumit istoric (MOMMSEN, ed. 1987, I: 444), îl considera pe conducătorul bastarn Clondicus (cel dorit ca aliat de către Filip V al Macedoniei) drept comandant al unei „armate celtice”.

⁷¹ WOLFRAM (1995: 26) îi prezintă, cu justețe, pe bastarni ca fiind primii germanici care au intrat în contact direct cu „lumea mediteraneană” (die Mittelmeerwelt).

⁷² Vezi ediția PIATKOWSKI 1995.

mai târziu, Iulius Caesar, în postură de cuceritor al Galiei, a adunat informații destul de precise despre suebii de peste Rin.

Un merit special al comentariilor lui Caesar privitoare la suebi este că acestea nu s-au limitat doar la aspecte de interes militar. Viitorul *imperator* ne-a transmis amănunte și despre viața ritual-spirituală a germanicilor. De exemplu, Caesar menționează că (în anul 58 a.Chr., după ce suebii conduși de Ariovistus s-au retras pe neașteptate dintr-o bătălie) a aflat, de la unii prizonieri, de practicile divinatorii ale „matroanele germane”. Prin astfel de practici ele puteau să stabilească dacă o luptă avea sorți de izbândă sau nu. Iar în cazul în discuție, respectivele matroane trăsese concluzia că suebii nu aveau șanse să-i învingă pe romani dacă intrau în luptă „înainte de luna nouă”⁷³.

La vreun secol după aceea, Tacitus (în *Germania*, 10) formula comentarii precum cele de mai jos, privitoare la credințe și practici religioase ale germanicilor:

Semnele și sorții (*auspicia sortesque*) le păzesc cu mare sfințenie. Aruncarea sorților e simplă: ei retează dintr-un arbore roditor o mladă, o taie făcând din ea mai multe bețișoare, crestează pe ele anumite semne și le aruncă [...] pe o pînzătură albă. Apoi, preotul țării (*sacerdos civitatis*), dacă s-aruncă sorții pentru treburile obștii, sau capul familiei (*pater familiae*), dacă s-aruncă pentru unul sau altul, după ce se roagă zeilor cu ochii la cer, trage de trei ori câte-un bețișor și, după ce le-a tras, le ticluște după semnele crestate mai înainte. [...] Un obicei numai al acestui neam este să cerce și presimțirile și prevestirile cailor. Acești cai, albi și nepîngăriți de nici o muncă [...], sunt hrăniți pe socoteala obștii [...]; după ce i-au înhămat la un car sfînt, preotul și regele (*sacerdos ac rex*) sau mai marele obștii (*princeps civitatis*) merg pe lângă ei și iau aminte la nechezatul și sforăitul lor. Și nici o altă prevestire n-are mai mult crezămînt decît aceasta [...]: în adevăr socotesc că preoții sunt servitorii zeilor, iar caii-s știutori gîndurilor aceloră⁷⁴.

Este greu de stabilit dacă cel desemnat mai sus ca preot (*sacerdos*), sau cel desemnat ca rege (*rex*), sau ca mai marele obștii (*princeps civitatis*) juca rolul principal în „reglementările” de tip *bann* în timpul îndelungii perioade pre-feudale pe parcursul căreia grupări tribale precum bastarnii, goții sau gepizii s-au impus pe rând ca factori foarte dinamici în istoria Europei sud-estice. Putem să ne imaginăm că, în teritoriul cu populații ne-germanice în care germanicii au ajuns elite dirigente, ei au impus acelor populații mai degrabă cutume privitoare comportamentul social, decât dintre cele care aparțineau de domeniul ritual-religios specific germanic. Astfel încât și arhaica noțiune de *bann* trebuie să fi suferit o secularizare treptată, care avea să devină cât se poate de vizibilă în feudalismul vest-european timpuriu, adică tocmai în perioada în care au fost consemnate și formele latinizate *bannus* și *bannum* (vezi mai sus). Pe când la germanicii cunoscuți de Caesar și de Tacitus termenul germanic *bann* era probabil încă apropiat, nu doar etimologic, ci și semantic, de lat. *fās* (‘poruncă divină’), în perioada în care goții și gepizii se străduiau să-și închege propriile politici, termenul *bann* din limba lor trebuie să fi ajuns să aibă mai degrabă un sens apropiat de cel al lat. *iūs*, care în uzul Imperiului, se referea mai ales la rânduiești. (Oricum, nu trebuie să uităm că, în latina timpurie, nu doar *fās*, ci și *iūs* și *lex* avuseseră implicații religioase, după cum se menționează în articolele privitoare la termenii respectivi în dicționarul Ernout/Meillet 1985).

În ce privește cutumele germanice de însemnătate juridic-administrativă, tot Caesar ne oferă informații timpurii, într-o prezentare cu caracter contrastiv. Mai întâi el prezintă stratificarea socială a galilor celtici⁷⁵, în comunitățile cărora „oamenii de rând” erau tratați „aproape ca sclavi” de către „cele două clase privilegiate”, anume druzii și aristocrația militară. Imediat Caesar trece la suebii germanici, cu observația: „Obiceiurile germanilor sunt cu totul diferite”. Iar în continuare ne dă următoarele amănunte, care sunt semnificative și pentru discuția de față:

Germanii nu sunt agricultori, ci trăiesc mai ales cu lapte, brînză și carne. Niciunul nu deține vreo bucată de pămînt anume ca proprietate privată. Magistrații și căpeteniile tribale distribuie în fiecare an ogoare clanurilor și grupărilor de rude [...], iar în anul următor îi pun să se mute altundeva. [...] Când un trib

⁷³ HANDFORD 1960: 71. Am tradus după ediția respectivă (Caesar – *The Conquest of Gaul*), care are o organizare proprie a materialului lăsat de Caesar, plus unele adaosuri ale altora.

⁷⁴ Am folosit traducerea NAUM 1957, la care am adăugat cele câteva paranteze cu sintagme din textul original.

⁷⁵ Cf. HANDFORD 1960: 29-35.

este atacat sau intenționează să îi atace pe alții, sunt aleși conducători de oaste, dându-li-se drept de viață și de moarte. În vremuri de pace nu au o magistratură centrală, ci căpeteniile diferitelor districte sau ținuturi administrează justiția și aplanează disputele ivite între semenii lor⁷⁶.

În vremea respectivă, la mijlocul sec. I a.Chr., suebii care își doreau să treacă Rinul și să cucerească teritoriul în Galia îl aveau ca suprem conducător pe Ariovistus, pe care Caesar l-a prezentat ca *rex Germanorum*⁷⁷. Fără îndoială, poziția lui Ariovistus reflecta un pas important către un nou tip de rege germanic, ale cărui îndatoriri erau militare, mai degrabă decât ritual-religioase⁷⁸. Iar în ce îi privește pe „magistrații” din prezentarea lui Caesar, reiese că aceia jucau și ei roluri importante în treburile interne germanice.

În secolele de după perioada în discuție, adică pe timpul Romei imperiale, funcția militară avea să capete o tot mai mare importanță la germanici, schimbarea respectivă fiind evidentă atât în cazul celor prezentați (de istoricii romani) ca *reges*, cât și al celor prezentați ca *duces*. Cu toate acestea, este de bănuț că anumiți „judecători de pace” germanici trebuie să mai fi jucat un rol nu doar în interiorul comunităților proprii, ci și printre ne-germanicii peste care respectivele comunități germanice ajungeau să se impună (sau cu care ajungeau să conviețuiască), mai ales în stadii de relativă stabilitate post-migratorie⁷⁹.

Ca să ne întoarcem în est, putem fi de acord cu interpretarea lui Diclescu privitoare la acel *rex Cniva* care (potrivit relatării lui Cassiodorus) i-a fost un adversar fatal împăratului roman Decius la mijlocul secolului III. Diclescu a propus o soluție viabilă pentru aparenta neclaritate a poziției lui Cniva, care (chiar dacă făcea parte din familia gotică regală a Amalilor) era menționat ca *rex* la un moment în care regele în viață al goților era de fapt Ostrogotha. După cum observă însă Diclescu, Cniva trebuie să fi fost în realitate nu un *rex*, cum l-au interpretat romanii, ci doar un *dux*, adică un conducător de oaste:

De fapt, Cniva nu era nici urmaș al lui Ostrogotha și nici rege al goților (*Gotenkönig*). El era o căpetenie de ținut (*Gaukönig*), adică un „regișor” (*regulus*) sau un duce (*Herzog*), asemenea altor căpetenii ale goților care au întreprins campanii în Moesia⁸⁰.

Dintre termenii folosiți de Diclescu în textul original (în germană), merită atenție termenii compuși *Gaukönig* (cu un prim element *Gau* ‘ținut’, pe care altundeva îl voi discuta în amănunt în legătură cu un alt vechi germanism din română, anume *găman*) și *Herzog*, traducibil acum prin *duce*, dar provenind de la un compus vechi germanic ce însemna ‘conducător de oaste’ – cf. v.eng. *heretoga*, v.scand. *hertogi*, v.germ.s. *herizoho* și germ. *Herzog*⁸¹. Prin urmare, departe de a fi un rege propriu-zis, Cniva era (asemenea lui Athanaric de mai târziu – vezi mai jos) mai degrabă un *judex*, sau un *dux*, în accepție romană. El trebuie să se fi afirmat mai întâi în postură de stăpânitor peste o anumită **bannwida* (vezi mai sus), adică peste un teritoriu cucerit de goți la nordul Dunării de Jos.

O notă de subsol din Ivănescu (1980: 75) merită menționată aici, anume nota referitoare la „epitetul de *judex*” care, în scrieri antice, îi fusese aplicat lui Athanaric, conducătorul vizigot care a încercat în zadar să

⁷⁶ HANDFORD 1960: 36 – trad. A.P.

⁷⁷ Vezi titlul regal respectiv menționat și în WOLFRAM 1995: 29.

⁷⁸ Este vorba de tranziția dinspre „regalitate culturală” (*Kult-Königtum*) spre „regalitatea militară” (*Heerkönigtum*), la care se face referire în RGA-V, 1984: 451b (s.v. *Ding*). La rândul său, WOLFRAM (1995: 64) s-a referit la o succesiune *Volkskönigtum* – *Heerkönigtum*, primul termen (cel privitor la noțiunea de „regalitate a neamului”) reflectând de fapt situația din perioada gotică wulfiliană, când regalitatea era reprezentată de purtătorul titlului de *þiudans*, un derivat de la *þiuda* ‘neam, popor’.

⁷⁹ De fapt, și înainte de epoca respectivă anumite grupări tribale germanice trebuie să se fi impus ca elite dirigente în unele zone ale Europei sud-estice. Am în vedere, de exemplu, momentul istoric la care bastarnii „au apărut la Dunărea de Jos în ultimul sfert al secolului al III-lea a.Chr. și s-au dovedit îndată a reprezenta o însemnată putere tribală”, după cum afirmă WOLFRAM 1995: 2 – trad. A.P.

⁸⁰ DICULESCU 1922: 35 – trad. A.P.

⁸¹ V.gmc. *harja* a supraviețuit în germană ca *Heer* ‘oaste’, iar *tuga*, al doilea termen al compusului, corespunde termenului actual *tug* ‘a trage’ din engleză și *Zug* ‘tragere, trăsătură, tren’ din germană; deci un compus germanic precum *Herzog* se referea la origini, literalmente, la „cel care trage oastea după el” (v.gmc. *tuga* fiind de fapt un corespondent etimologic perfect, în plan indo-european, al lat. *dux*). Este îndoielnică ideea că germ. *Herzog* ar reflecta o calchiere germanică după grec. *strategos* sau *stratelates* – după o etimologie mai veche, la care pare să se ralieze și PFEIFER 2004, s.v. *Herzog*. În schimb, vechea ipoteză a lui Meillet conform căreia slav. *voevoda* reprezintă de fapt o calchiere după un compus vechi germanic de tipul **harjatuga* este cât se poate de plauzibilă, chiar dacă a fost prezentată ca „fragilă” de către VASMER 1986, I, s.v. *voevoda*.

împiedice hunii să pătrundă în zona Dunării de Jos. Ivănescu a prezentat ca „verosimilă” o opinie a lui Radu Vulpe, care (într-o lucrare din 1957) se opunea unei opinii mai vechi, a lui Vasile Pârvan. Acesta din urmă (într-o lucrare din 1911) considerase că poziția de *judex* a lui Athanaric trebuie să fi reflectat o rămășiță de sistem juridic roman perpetuată la nord de Dunăre după retragerea legiunilor și administrației romane din Dacia în secolulul al III-lea. Radu Vulpe a respins ipoteza lui Pârvan și a afirmat că atribuirea titlului de *judex* lui Athanaric se baza pur și simplu pe asemănarea dintre forma aceluia termen latin și cea a termenului gotic *þiudans* (de obicei interpretat ca „rege”), care în opinia lui Vulpe (citată de Ivănescu) ar fi desemnat „șeful poporului întreg, alcătuit din mai multe triburi”. Consider că niciunul dintre cei trei învățați români menționați nu a avut dreptate.

Pe de o parte, vizigotul păgân Athanaric nu ar fi avut nici un motiv să se arate ca reprezentat al vreunei instituții de tip roman. Iar pe de altă parte, probabil el nu era nici purtător al titlului de *þiudans*, care – după cum se vede din Biblia tradusă în gotică de contemporanul său, episcopul Wulfila – era un termen gotic prin care se traducea grecescul *basileus*⁸². Poziția lui Athanaric poate să fi avut ceva în comun cu cea a „magistraților” suebici la care se referise Caesar (vezi mai sus), sau cu cea a „guvernatorilor” care, mai târziu, au fost desemnați prin *banus* în sud-vestul Europei. Nu este de exclus însă nici posibilitatea ca interpreții externi care l-au desemnat pe vizigotul Athanaric doar ca *judex* să nu fi dorit să-i atribuie vreun titlu mai presus de acela.

Oricum, contextul istoric de pe vremea „judelui” Athanaric nu mai era cel de pe vremea lui Caesar. Atât Roma, cât și lumea germanică suferiseră mari schimbări. Roma trecuse deja prin câteva veacuri de guvernare imperială, iar germanicii treceau pe rând de la autoritatea ritual-religioasă la una de orientare militară și (mai ales în cazul „fedațiilor”) la o imitare a instituțiilor romane. Pe aceeași linie, tot la germanici, se ștergeau granițele dintre îndatoririle celor care se îngrijeau de respectarea vechilor „porunci” – desemnate prin *bann* – și tot mai marea putere de decizie a conducătorilor militari desemnați prin *dux* în latină și prin *harjatuga* sau *heretoga* în germanică (vezi mai sus). În sprijinul unor asemenea observații ar veni chiar și sensurile date în dicționarul Bosworth pentru termenul v.eng. *heretoga*: ‘conducător al unei armate sau al unui popor; general; *dux*, *consul*’⁸³. Semnificative sunt și exemplele ilustrative din același articol de dicționar, în care îl vedem pe biblicul Moise înfățișat în engleza veche, prin formulele *se heretoga Moyses* sau *Moises se mæra heretoga* („conducătorul Moise”, respectiv „Moise, marele conducător”, ca să nu spunem chiar „voievod”).

În vreme ce în multe părți ale Europei occidentale se încheagau politii și structuri sociale feudale dominate de purtători fie ai titlului vechilor regi-preoți germanici (de tipul *König*)⁸⁴, fie ai titlului conducătorilor militari (de tipul *Herzog*), termenul vechi germanic *bann* se „feudaliza” și el, după cum am văzut mai sus, mai ales în exemplele ilustrative franceze. Termenul respectiv a supraviețuit însă și în părți central-sud-estice ale Europei, chiar și în medii mai degrabă rustice, după cum se va vedea în partea a doua a acestui studiu.

⁸² Așa se face că Isus Hristos, ca „împăratul ceresc și împăratul împăraților”, apare în Biblia lui Wulfila ca *þiudans himinis jah þiudans þiudanē* – cf. BENNETT 1980: 8.

⁸³ Cf. BOSWORTH 1983, s.v. *heretoga* – trad. A.P.

⁸⁴ Nu mă raliez la etimologia mai veche, cea considerată ca acceptabilă în PFEIFER 2004, s.v. *König*. Conform respectivei etimologii, termenii germanici pentru ‘rege’ – precum germ. *König* și eng. *king* – ar fi desemnat, la origini, pur și simplu o „căpetenie neamului”, prin trimitere la un proto-gmc. **kunja* (cf. eng. *kin* ‘neam, stirpe’), înrudit, în plan indo-european, cu lat. *gens*. Este posibil ca acea etimologie tradițională să se fi bazat și pe o paralelă cu got. *þiudans* ‘domn, conducător, rege’, evident legat de *þiuda* ‘neam, popor’. Mult mai credibilă este însă o etimologie lansată mai recent (cf. KLUGE, SEEBOLD 1995, s.v. *König*), potrivit căreia termenii germanici de tipul *König* s-ar lega mai degrabă de varianta proto-germanică a rădăcinii proto-indo-europene **ǵenǵ-/ǵnō-* ‘a cunoaște, a ști’ (cf. germ. *kennen* și eng. *know*). Deci cei mai timpurii „regi” germanici ar fi fost în primul rând niște „știutori”, cu prestigiu și cu funcții ritual-culturale, așa cum ni se prezintă de fapt personajele desemnate ca *sacerdos ac rex* în citatul din Tacitus (Germania, 10) dat mai sus.

BIBLIOGRAFIE

- AHDEL 1973 *The American Heritage Dictionary of the English Language*, ed. Morris W., American Heritage Publishing Co., New York.
- BATTISTI, ALESSIO 1950-1957 Battisti, C., Alessio, G., *Dizionario etimologico italiano*, Barbèra, Firenze.
- BAUMGARTNER, MÉNARD 1996 Baumgartner, E., Ménard, Ph., *Dictionnaire étymologique et historique de la langue française*, Le Livre de Poche, Paris.
- BENNETT 1980 Bennett, W. H., *An Introduction to the Gothic Language*, MLAA, New York.
- BERNARDI *et al.* 1994 Bernardi, R., Decurtins, A., Eichenhofer W., Saluz, U., Vögeli, M., *Handwörterbuch des Rätoromanischen*, I-III, Offizin Verlag, Zürich.
- BIBEL 1968 *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments nach der Übersetzung Martin Luthers*, Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft, Berlin.
- BIBLIA 1997 *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură* (1688), Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București.
- BIBLIA 1975 *Biblia sau Sfînta Scriptură*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București.
- BOSWORTH 1983 Bosworth, J., *An Anglo-Saxon Dictionary*, ed. Northcote Toller, T., Oxford University Press, Oxford.
- CAESAR v. HANDFORD 1960.
- CARLTON 1990 Carlton, T. R., *Introduction to the Phonology of Slavic Languages*, Slavica, Columbus.
- CASTRITIUS 2008 Castritius, H., *Das vandalische Doppelkönigtum und seine ideell-religiösen Grundlagen*, in: Berndt, G., Steinacher, R. (eds.), *Das Reich der Vandalen und seine (Vor-)Geschichte*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 79-86.
- CHANTRAINE 1990 Chantraine, P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Klincksieck, Paris.
- CIORĂNESCU 2001 Ciorănescu, A., *Dicționarul etimologic al limbii române*, eds. Șandru Mehedinți, T., Popescu Marin, M., Saeculum I.O., București.
- COROMINES 1980-1991 Coromines, J., *Diccionari etimologic i complementari de la llengua catalana*, I-IX, Curial Edicions Catalans SA, Barcelona.
- COROMINAS 1967 Corominas, J., *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, Gredos, Madrid.
- DELR 2012 *Dicționarul etimologic al limbii române*, I, Sala, M., Avram, A. (coord.), Ed. Academiei Române, București.
- DICULESCU 1922 Diculescu, C., *Die Gepiden - Forschung zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Kabitsch, Leipzig.
- DUW 2001 *Deutsches Universalwörterbuch*, Dudenverlag, Mannheim.
- ERNOUT, MEILLET 1985 Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Klincksieck, Paris.
- GAMILLSCHEG 1934-1935 Gamillscheg, E., *Romania Germanica - Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*, I-II, Walter de Gruyter, Berlin.
- HANDFORD 1960 Handford, S. A. (trad.), *Caesar - The Conquest of Gaul*, Penguin, Baltimore.
- HASDEU 1983 Hasdeu, B. P., *Cuvente den bătrâni - Limba română vorbită între 1550-1600*, I, ed. Mihăilă, G., Editura Didactică și Pedagogică, București.
- HOAD 1993 Hoad, T. F., *The Concise Dictionary of English Etymology*, Oxford University Press, Oxford.
- HOLY BIBLE 1975 *The Holy Bible - King James Version*, Collins World, Edinburgh.
- HØYBYE 1984 Høybye, P., *Dansk-rumænsk ordbog/ Dicționar danez-român*, Ed. Științifică, București.
- ISBĂȘESCU 1997 Isbășescu, M., *Dicționar german-român*, Ed. Teora, București.
- IVĂNESCU 1980 Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Ed. Junimea, Iași.
- KAZANSKI 2009 Kazanski, M., *Archéologie des peuples barbares*, Spinei, V. (ed.), Ed. Academiei Române/Ed. Istros, București-Brăila.

- KLUGE 1995 Kluge, F., *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Seebold, E. (ed.), Walter de Gruyter, Berlin.
- KÖBLER 1989 Köbler, G., *Gotisches Wörterbuch*, Brill, Leiden.
- LEVIȚCHI 1974 Levițchi, L., *Dicționar englez-român*, Ed. Academiei Române, București.
- LUTHER v. BIBEL 1968.
- MADGEARU 2005 Madgearu, A., *Studiu introductiv* (13-84) și *Note explicative* (105-126), in: *Cronica Monemvasiei*, trad. Alexianu, M., Curcă, R.-G., Ed. Performantica, Iași.
- MATTINGLY 1960 Mattingly, H. (trad.), *Tacitus on Britain and Germany*, Penguin, Baltimore.
- MDA 2001-2003 *Micul dicționar academic*, I-IV, Sala, M., Dănăilă, I (coord), Ed. Univers Enciclopedic, București.
- MEYER-LÜBKE 1930-1935 Meyer-Lübke, W., *Romanisches etymologisches Wörterbuch* (REW³), Winter, Heidelberg.
- MOMMSEN 1987 Mommsen, Th., *Istoria romană*, I-III, trad. Nicolaus, J., Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- MUNTEANU 2002 Munteanu, V., *Dicționar suedez-român/ Svensk-rumänsk ordbok*, Ed. Polirom, Iași.
- NAUM 1957 Naum, T. A. (trad.), *Tacit – Despre originea și țara germanilor*, Ed. Științifică, București.
- OSTROGORSKY 1969 Ostrogorsky, G., *History of the Byzantine State*, trad. Hussey, J., Rutgers University Press, New Brunswick.
- PETIT LAROUSSE 1965 *Petit Larousse*, Librairie Larousse, Paris.
- PFEIFER 2004 Pfeifer, W., *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- PIATKOWSKI 1995 Piatkowski, A. (ed., trad.), *Polybios – Istorii*, III, Ed. Științifică, București.
- POKORNY 1959 Pokorny, J., *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Francke, Bern.
- POLYBIOS v. PIATKOWSKI 1995.
- PORUCIUC 2008 Poruciuc, A., *Historical Implications of a Romanian Lexical Family of Old Germanic Origin* (ban, banat, băni, bănuși, băntui), in: *The Mankind Quarterly*, 48, 3, 353-395.
- RGÄ 1976 *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, II, Hoops, J. et al. (ed.), Walter de Gruyter, Berlin/ New York.
- RGÄ 1984 *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, V, Hoops, J. et al. (ed.), Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- ROSETTI 1986 Rosetti, A., *Istoria limbii române*, Ed. Științifică, București.
- RUSU, POP, DRĂGAN 1989 Rusu, A. A., Pop, I.-A., Drăgan, I., *Izvoare privind Evul Mediu românesc – Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402-1473)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.
- SCHMITT 2012 Schmitt, O. J., *Südosteuropa und die Adria im späten Mittelalter*, Spinei, V. (ed.), Ed. Academiei Române/Ed. Istros, București-Brăila.
- SCHUBERT 1982 Schubert, G., *Ungarische Einflüsse in der Terminologie des öffentlichen Lebens der Nachbarsprachen*, Harrassowitz, Wiesbaden.
- TACITUS v. MATTINGLY 1960 și NAUM 1957.
- TAMÁS 1967 Tamás, L., *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (mit Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Mouton, London/ The Hague/ Paris.
- TIKTIN 1998 (1903) Tiktin, H., *Dicționar român-german*, Ed. Paideia, București.
- VASMER 1986-1987 Vasmer, M., *Etimologiceskij slovar' russkogo jazyka*, I-IV, Trubačev, O. N. (ed.), Progress, Moskva.
- VRIES 1961 Vries, J. de, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Brill, Leiden.
- WOLFRAM 1995 Wolfram, H., *Die Germanen*, Beck, München.
- WOLFRAM 1988 Wolfram, H., *History of the Goths*, University of California Press, Berkeley.
- ZAICZ 2006 Zaicz, G. (coord.), *Etimológiai szótár – Magyar szavak és toldalékok eredete*, TINTA, Budapest.
- ZIMONYI 2014 Zimonyi, I., *Medieval Nomads in Eastern Europe – Collected Studies*, Spinei, V. (ed.), Ed. Academiei Române/Ed. Istros, București-Brăila.